

ONA TILI TA'LIMIDA MUMTOZ MATNLAR USTIDA ISHLASH

Dilafro'z Maxamova Nuriddinovna

Navoiy viloyati Xatirchi tumani 27-umumiy o'rta ta'lim maktabi

Ona tili va adabiyot fani o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada asosiy e'tibor til darslarida matnlardan foydalanishga qaratilgan. Shuningdek, mumtoz matnlardan foydalanishning afzalliklari, tahlil metodlari ustida nazariy tadqiqotlar olib borilgan. Adabiy til meyorlari va ularning bugungi kun insonlar hayotidagi o'rniga atroflicha to'xtalangan.

Kalit so'zlar: adabiy matn, kontekst, og'zaki va yozma nutq, shaxsiy o'sish va intellektual rivojlanish, matn tahlili.

РАБОТА НАД КЛАССИЧЕСКИМИ ТЕКСТАМИ В ОБУЧЕНИИ РОДИНОГО ЯЗЫКА

Аннотация: Данная статья посвящена использованию текстов на уроках языка. Также проведены теоретические исследования преимуществ использования классических текстов, методов анализа. Подробно рассматриваются нормы литературного языка и их место в жизни человека сегодня.

Ключевые слова: художественный текст, контекст, устная и письменная речь, личностный рост и интеллектуальное развитие, анализ текста.

WORKING ON CLASSICAL TEXTS IN MOTHER TONGUE TEACHING

Annotation: This article focuses on the use of texts in language lessons. Theoretical research on the advantages of using classical texts, methods of analysis has also been conducted. The norms of literary language and their place in human life today are discussed in detail.

Keywords: literary text, context, oral and written speech, personal growth and intellectual development, text analysis.

Til o'rgatishning asosiy maqsadi - amaliy savodxonlik shakllantirish va til bilimni rivojlantirish. Adabiyot mazmunining akademik fan sifatida asosini badiiy asarlarni o'qish va matnli o'rganish tashkil etadi. Ammo til ta'limini adabiyotshunoslikdan ayro o'rganish mumkin emas. Bunga sabab ona tili hamda №4 2022 53 adabiyot fanlarini o'quvchiga o'rgatishdan maqsad ularning og'zaki va yozma nutqini o'stirishdir.[1,25] Adabiy matnlar har doim til darslari uchun muhim material manbai bo'lib kelgan, chunki ular haqiqiy kontekstlarda tillardan keng foydalanishni namoyish etadi. Ta'kidlash joizki, badiiy matnlar tilni o'qitishning sinfda va darsdan tashqari mashg'ulotlari uchun asosiy o'quv materiallarini to'ldirish uchun qimmatli manba sifatida ko'rib chiqilgan. Til o'rgatishda adabiyotdan foydalanishga bo'lgan qiziqish uchta o'zaro bog'liq elementda yotadi: haqiqiylik, madaniyat va shaxsiy o'sish [2,49]. Birinchidan, badiiy matnlar tilni rivojlantirish va o'qitish jarayonini rag'batlantirishda axborot materiallaridan ko'ra foydali bo'lishi mumkin, chunki ular yangi tilni qayta ishlash uchun haqiqiy kontekstni ta'minlaydi. Grammatik tuzilmalar va so'z birikmalarining haqiqiy misollarini o'z ichiga olgan badiiy matnlar o'quvchilarning barcha til ko'nikmalarini yaxshilaydi. Ikkinchidan, tilni o'rgatishda adabiyotdan foydalanish, til haqida madaniy ma'lumot berishning afzalliklariga ega. Badiiy matnlar chet tilini o'rganuvchilarning mamlakat va ularning tili o'rganilayotgan odamlar haqidagi tasavvurini oshiradi. Nihoyat, adabiyot o'quvchilarga boshqa madaniyatlar, jamiyatlar va mafkuralarni tushunishga va qadrlashga imkon berganligi sababli, u shaxsiy o'sish va intellektual rivojlanishni rag'batlantiradi. Boshqa tomondan, yuqori texnologiyalarning yuksalishi va fizika, kimyo va biologiya kabi ilmiy fanlarning ahamiyati ingliz tilini tez-tez o'quvchining ilmiy, ibratli kitoblarni o'qish qobiliyatiga xizmat qilish uchun o'qitilishini anglatadi. Ingliz tili faqat boshqa fanlarni tushunish uchun funktsional vosita sifatida qabul qilinadi. Bir muncha vaqt yangi kommunikativ yondashuv adabiyotni e'tiborsiz qoldirdi. Asosiy e'tibor pragmatik, samarali muloqotga qaratildi.[3,33] Adabiyot ahamiyatsizdek tuyuldi. Aksariyat talabalar (va ko'plab ingliz tili o'qituvchilari) she'rlar, hikoyalar

va spektakllarning ingliz tilida kommunikativ kompetentsiyani rivojlantirishga yo‘naltirilgan sinflarda joyi kam yoki umuman yo‘qligiga ishonishgan. Adabiyotlar tahlili va metodologiya: Tadqiqot ishini yoritishda bizga A.B.Xolmirzayevning “Til va uning me‘yorlari”, M.U.Salmonovning “Nutq madaniyati va adabiy til”, Vohid Abdullayevning “O‘zbek adabiyoti tarixi”, Ziyoda Masharipovanning “O‘zbek yozma adabiyotida folklor an‘analari”, O. Nosirov, O. Sobirovlarning “Xalq ijodi xazinasini” nomli kitoblari muhim manba bo‘lib hizmat qildi. Shuningdek, internet web saytlaridan www.ziyonet.uz, www.pedagog.uz kabi manbalar ham tadqiqot ishini ochishda muhim bo‘ldi. Adabiyot tarixidan yaxshi bilamizki, dastlab og‘zaki adabiyot yuzaga kelgan. Yozma adabiyot esa ana shu folklor zaminida dunyoga kelgan. Shuning uchun o‘zbek mumtoz she‘riyati taraqqiyotini xalq og‘zaki ijodi ta‘siridan ayro holda tasavvur etish mumkin emas.

№4 2022 54 Malik ul - kalom Mavlono Lutfiy, ulug‘ mutafakkir Alisher Navoiy va boshqa so‘z daholari singari Munis Xorazmiy ham o‘z ijodida xalq og‘zaki ijodiyotining bitmas-tuganmas durdonalaridan behad bahramand bo‘ldi, unga suyandi, undan ilhom oldi. Tahlil va natijalar O‘qituvchilar nazarida adabiyot muhim emas edi, chunki ular o‘z o‘quvchilarini ilm -fan olamiga tayyorlashga harakat qilar edilar va ilmiy funkcionallik she‘r, dramaturgiya va romanlarni bilishni talab qilmas edi. So‘nggi o‘n yil ichida adabiyotga qiziqish tilni o‘rganish uchun mavjud manbalardan biri sifatida qayta tiklandi. Eng muhimi, biz bu avlodning hissiy aqlini och qoldiramiz. Bundan tashqari, adabiyot tilni o‘rganish va shaxsiy rivojlanish uchun qiziqarli manbalarni topishga yordam beradi. Aslida, adabiyotni kommunikativ darslik bilan taqqoslaganda, o‘rganish yondashuvi, qanday aytishni o‘rganish, ijodiy fikrlashni rivojlantirish ma‘nosini o‘zgartiradi. An‘anaviy darslar kontekstli vaziyatlarda ishlatiladigan "formulalar" ga qaratiladi, shuning uchun mustaqil fikrlashga va tabiiy ravishda gapirish orqali tilni moslashtirishga imkon yo‘q [4,14]; adabiyotga asoslangan dasturlar tilning shaxsiy talqiniga qaratilgan, shuning uchun talabalar til bilan tajriba o‘tkazishni boshlaydilar va buni kundalik nutq va so‘z boyliklariga kiritadilar. Shunday qilib, ingliz tilini o‘qitishda adabiyotdan foydalanishning afzalliklari aniq: Birinchidan,

bu darsliklarning odatiy tartibidan o'zgartirish; Ikkinchidan, bu o'quvchilarning shaxsiy rivojlanishini ta'minlaydigan turli madaniyatlarni tushunish imkoniyati; Nihoyat, bu haqiqiy materiallar bilan ishlash imkoniyatidir, bu tilni butun kontekstda o'rganishni anglatadi (so'zlar va qoidalarni yodlashdan ko'ra.) [5,24] Har qanday matn bilan ishlash asosiy didaktik birlik sifatida maktab o'quvchilarining savodli yozish va nutqni rivojlantirish amaliy ko'nikmalarini rivojlantirish bo'yicha faoliyatini birlashtirishga imkon beradi. Zotan, matn zamirida asar muallifining dunyoqarashi, inson va jamiyat haqidagi konseptsiyasi, badiiy-estetik printsiplari, san'ati, makon va zamon, milliy tafakkur mujassam bo'ladi. Qolaversa, matn tahlili badiiy asarni xolis baholashga imkon yaratadi [4]. Baxtin (XX asrning mashhur mutafakkiri): "Matn bo'lmagan joyda tadqiqot va tafakkur ob'ekti yo'q", degan [6,11]. Badiiy matnni yaxlit idrok etish va tushunish, matnni tahlil qilish va talqin qilish qobiliyati quyidagi faoliyat turlariga asoslangan holda mumkin bo'ladi: - turli janrdagi badiiy asarlarni ongli, ijodiy, ifodali o'qish; - qayta hikoya qilish (batafsil, qisqa, izoh elementlari bilan, ijodiy topshiriq bilan); - savollarga javoblar; №4 2022 55 - asarni tahlil qilish va talqin qilish; - rejalar tuzish; - adabiy qahramonning xarakterlari; - asarga sharh yozish; - insho yozish. Ona tili darslarida matn bilan ishlashning maqsadi - qurilish qonuniyatlarini tushunish, tilning stilistik, fonetik, morfologik, sintaktik va imlo resurslari bilan tanishish. Bu maqsadlarga quyidagi tadbirlardan foydalanish jarayonida erishiladi: matndan jumlar chegaralarini topish; matnni paragraflarga ajratish; deformatsiyalangan matnni tiklash; parchalardan matn yig'ish; mavzuni, asosiy g'oyani aniqlash; matn oxirini qo'shish; har xil uslubdagi, har xil nutq turidagi matnlarni yaratish. Ona tili darslarida nega aynan mumtoz adabiyot namunalari ustida ishlash kerak? Mumtoz asar ustida ishlash murakkab jarayon bo'lib, undan ko'zlangan maqsad ta'limni tarbiya bilan birga olib borish, o'quvchining jamiyatga shaxs bo'lib shakllanishida yordam berishdan iboratdir. Bolaning ongi rivojlanishi bilan birga uning lingvistik bilimlari ham kengayadi, sof turkiy so'zlarni, arxaik (eskirgan) so'zlar, fors tilidan kirib kelgan so'zlar bilan tanishishadi. Chunki mumtoz adabiyot namunalari anday shunday leksik birliklarni uchratish mumkin.

O‘quvchining ishi, V.G. Marantzman, – o‘qish miqdori bilan emas, balki matn ustida mulohaza yuritish, savollar berish, javob topish va quvonish qobiliyati bilan o‘lchanadi. Bu o‘quvchi taassurotidan asar muallifiga, o‘z matningizni yaratishga olib boradigan yo‘l. O‘qishning faol shakllari bu yo‘lni to‘g‘ri tashkil etishga yordam beradi, bu erda talabalarning mustaqillik darajasi oshadi va har bir talabaning ijodiy qobiliyatlari rivojlanadi. Tadqiqotimiz davomida ona tili darslarida mumtoz matn bilan ishlashning bir necha turlarini keltirib o‘tamiz. Matnni har tomonlama tahlil qilish. Matnni tahlil qilish bo‘yicha ishlar ona tili darslarida 5-sinfdan boshlanadi va yoshi va olgan bilimlarini hisobga olgan holda 11-sinfgacha turli xil metodlardan foydalanilgan holda davom etadi. O‘quvchilar lingvistik murakkab matn tahliliga moslashtirib boriladi. Matnga sarlavha qo‘ying. Matn mavzusi Matnning asosiy g‘oyasi Matn uslubi №4 2022 56 Matn turi Tushub qoldirilgan harflarni kerak bo‘lganda joylashtiring. So‘zning fonetik tahlilini o‘tkazing 8. Matndan epitetlarni toping va yozing Ma‘nodosh yoki antonim so‘zlarni ajratib oling Matnni morfologik tahlil qiling. Shu kabi topshiriqlar orqali badiiy matnni til ta‘limida qo‘llash mumkin. Xalq maqollari asrlar davomida o‘zining shakl va mazmun jihatdan benazirligi bilan buyuk va taniqli adiblar e‘tiborini jalb qilib keldi. Yusuf Xos Hojibdan tortib Muqimiyygacha, Alisher Navoiydan tortib Abdulla Qahhorgacha xalq maqollaridan samarali foydalanganlar. Hatto xalq o‘zi yaratgan maqollaridan doston, ertak, rivoyat va naqlarda unumli foydalangan. Maqollar uzoq o‘tmishda bo‘lgani kabi bugungi kunda ham mustaqillikka erishgan o‘zbek xalqining yosh avlodini ajdodlar havas qilgan barkamol inson darajasiga yetaklovchi asosiy tarbiya vositalaridandir. Munis Xorazmiy ijodiga qaytar ekanmiz g‘azallarida yana bir qancha folklor unsurlaridan unumli foydalanganligiga guvoh bo‘lamiz. Boqma el aybig‘ayu o‘z aybinga nazzora qil Ko‘rmay o‘z aybin, kishi aybini ko‘rmak keldi ayb. Ushbu baytda “Avval o‘zingga boq, keyin nog‘ora qoq” degan o‘zbek xalq maqoliga yaqin ma‘no bor. Yani elning, odamlarning aybiga boqma, avval o‘zingning aybingga nazar sol, o‘z aybini ko‘rmay, o‘zgani aybini ko‘rmoq aslida haqiqiy aybdir deydi shoir. Xulosa: Xulosa qilib shuni ta’kidlash joizki, dars davomida foydalanilgan har

qanday mumtoz asar namunasi bir qancha sabablarga ko‘ra tanlanadi. Birinchidan, matnni tanlash uning soddaligi va aniq tili bilan oqlandi. Biroq, til hali ham zamonaviy va tabiiy. Ikkinchi sabab, mumtoz adabiyotda o‘quvchilar har doim aloqador bo‘lishi mumkin bo‘lgan universal mavzular (sevgi va do‘stlik; sevgi va pul; oilaviy munosabatlar; avlodlar orasidagi farq) mavjud. Nihoyat, aksariyat mumtoz asarlar boblarga bo‘lingan, bu ishni tartibga solish va rejalashtirishni osonlashtiradi. Ish jarayonida biz adabiyot lug‘at va grammatikani mashq qilish uchun katta imkoniyatlar berishini ko‘rishimiz mumkin. Bu o‘quvchilarni muhokama qilish va fikr almashishga undaydi, shu bilan ularning tafakkurini rivojlantiradi va nutq qobiliyatini yaxshilaydi. Bundan tashqari, hikoya qilish, tasniflash, taqqoslash va bahslashish bo‘yicha adabiyotga asoslangan vazifalar o‘quvchilarning yozish qobiliyatini rivojlantiradi. Nihoyat, adabiyot o‘quvchilarga til ko‘nikmalarini rivojlantirish uchun norasmiy, ammo qo‘llab - quvvatlovchi muhitni taqdim etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

- 1.A.B.Xolmirzayev “Til va uning me‘yorlari”, Nukus, 2009 y №4 2022 57
- 2.M.U.Salmonov “Nutq madaniyati va adabiy til”, Andijon, 2018 y
- 3.Vohid Abdullayev. O‘zbek adabiyoti tarixi. Toshkent. 1968
- 4.Ziyoda Masharipova. O‘zbek yozma adabiyotida folklor an‘analari. Toshkent. 2008
- 5.O. Nosirov, O. Sobirov. Xalq ijodi xazinasini. Toshkent. 1986
- 6.Родина, Е. Ю. Using literature in teaching English / Е. Ю. Родина. —